

نقد و معرفی کتاب

درباره فهرس منتشره نسخ خطی

در سال ۷۸-۷۹

سعید میر محمد صادق*

موضوعات عام و برخی از همان موضوعات به عنوان موضوع خاص در نظر گرفته شده است.

برخی از این موارد شامل فهرس چاپ سنگی نیز می شود. حال که تهیه فهرس چاپ سنگی نیز در دستور کار فهرست نویسان قرار گرفته، بهتر است برخی نکات مهم این نوع کتابها از جمله کاتب، مطبعه، ناشر و... از قلم فهرست نویسان محترم زایل نشود. البته با توجه به حجم کارهایی که بر روی نسخ خطی در مراکز مختلف در حال انجام است، این اهتمام را می طلبد که شیوه نامه ای جامع جهت تهیه فهرس نسخه های خطی تدوین شود.

اشاره ۵: در طی دو سال ۷۸ و ۷۹ شاهد چاپ فهرس نسخ خطی فارسی و عربی کتابخانه های داخل و خارج از کشور و نیز فهرس کتب چاپ سنگی بودیم که در مقاله ذیل سعی بر آن است مرور کوتاهی بر روش فهرست نویسی آنان شود. نکات مهمی که در نگاه کلی به این فهرس به نظر می آید عبارتند از:

۱. عدم روش جامع در فهرست نویسی توسط فهرست نویسان
۲. دخیل نمودن سلاقی شخصی و فکری در فهرست نویسی
۳. عدم تهیه مداخل موضوعی جامع برای تهیه فهرس از کتابها که بعضاً در مجلدات فهرست شده یک کتابخانه برخی

تعداد	موضوع	تعداد	موضوع
۱۱۰	ادبیات منظوم	۲۵۶	دیپلماسی چاپ شده است، در این مجلد
۲۳	ادبیات منثور	۵۷	طی شمارشی که انجام شد، حدوداً ۸۶۱
۴	داستان	۲۷	نسخه خطی معرفی شده است که ۳۲۴
۱۰	علوم غریبه و معما	۶۶	آن، نسخ مکرر است. این نسخ بر اساس
--	منشآت	۲۵	هدفه موضوع دسته بندی شده اند که
--	تاریخ و جغرافیا	۱۰	عبارتند از:
--	متفرقه	۱	موضوع
	چند نکته در این فهرست به چشم می خورد که جای تأمل و بررسی است و بایسته است ناظرین محترم در چاپ های بعد و یا مجلدات دیگر، حتماً بدان توجه نمایند.	۹	تعداد مکرر
	۱. دبیر مجموعه در مقدمه خود عنوان داشته است که «از آغاز نخستین عنوان این مجموعه، تلاش بر این بود تا روش فهرست نگاری استاد منزوی به عنوان نمونه مورد توجه قرار گیرد» قابل توجه دبیر محترم باید عرض کرد که روش فهرست نگاری استاد منزوی در فهرستوارهایی که ایشان به چاپ	۲۵	علوم قرآنی
		۲۹	هنر، ستاره شناسی، پزشکی
		۶	و طبیعیات و ریاضیات
		۸۷	کلام و فلسفه و منطق
		۱۳	اخلاق
		۱۶۱	سیاست و ملکداری و
		۲۲۲	فلسفه عملی
		۳۶	تصوف
		۱۱	فقه، فرائض، اصول عقاید
		۶۰	سیره و روایت دینی
			ادعیه و اوراد
			دستور زبان و فرهنگ

فهرست نسخه های خطی

انجمن شرق شناسی و آثار خطی تاجیکستان (شهر

دوشنبه)، جلد سوم

به کوشش: امیر یزدان علی مردان،

یونس کرامتی، قدرت ایلچی بیگ،

بشیر یاقموری

زیر نظر: علی بهرامیان،

سید علی موجانی

تهران و قم، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی با

همکاری کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی

نجفی، ۳۳۸ ص،

چاپ اول ۱۳۷۹

اخیراً جلد سوم فهرست نسخه های

خطی انجمن شرق شناسی و آثار خطی

تاجیکستان در شهر دوشنبه توسط

کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی

نجفی با همکاری مرکز اسناد و تاریخ

* کارشناس ارشد رشته تاریخ و پژوهشگر متون تاریخی

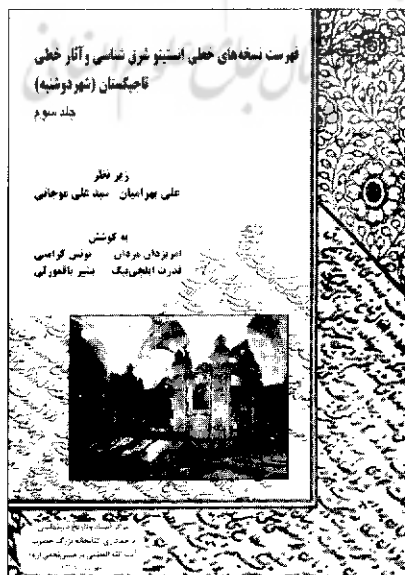
رسانده‌اند، بر اساس نسخه‌های مشترک در کتابخانه‌های دنیا است که استاد منزوی ابتدا به معرفی نسخه به صورت اجمالی و سپس به نسخ متعددی که از این اثر در کتابخانه‌ها موجود است می‌پردازد که این روش برای معرفی نسخ یک کتابخانه مناسب به نظر نمی‌رسد و بهتر بود جهت الگوبرداری از فهرستهای منتشره چاپ دانشگاه تهران به ویژه مجلدات ۱ تا ۷ الگو برداشته می‌شد. مشابه روشی که آقای علی بهرامیان در فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دولتی روسیه انجام داده‌اند. یکی از معایبی که در این شیوه به چشم می‌خورد، از ابتدا و انجام نسخ اطلاعی به خواننده داده نمی‌شود.

۲. دبیر مجموعه در بخش دیگری از مقدمه خود عنوان می‌کند که «البته ناگفته نمی‌توان گذاشت که نظرات پاره‌ای از دوستان و مسئولان تاجیک و ازبک در تهیه این فهرستها دخیل بوده و هست و همین امر سبب گردیده تا آن کیفیت مطلوب به لحاظ محتوا که مورد درخواست اساتید ایرانی است، حاصل نگردد» حال آنکه این گفته با نظر جوهره بیک نذری-رئیس پژوهشگاه آثار خطی آکادمی علوم جمهوری تاجیکستان- و امیرزادان علی مردان-مدیر شعبه توصیف نسخ خطی پژوهشگاه آثار خطی- که در مجلد اول این فهرست نوشته شده، در تناقض است، ایشان می‌نویسند: «وقتی که ما به تهیه توصیف نسخ خطی به زبان فارسی شروع نمودیم، در باب استفاده اصطلاحات نسخه‌شناسی، مشکلات زیادی پیش آمد، از این جهت، یکی از مؤلفان این پیشگفتار (امیرزادان علی مردان) با موافقت و کمک سفارت جمهوری اسلامی در تاجیکستان... عازم مشهد مقدس گردیده از نسخه‌شناسان

آستان قدس رضوی، اصطلاحات ضروری نسخه‌شناسی را آموخت و بعد از برگشتن به دوشنبه آنها را به توصیف‌گران آموزش داد، تا هنگام توصیف نسخ خطی، آنها را در موردهای ضروری کاربرد نمایند. (فهرست نسخ خطی فارسی، انیستیتو آثار خطی تاجیکستان- زیر نظر سیدعلی موجانی- امیرزادان علی مردان- تهران. دفتر مطالعات وزارت امور خارجه، ص بیست)

۳. یکی از ناهمگونی‌هایی که در این فهرست به چشم می‌آید، عدم تناسب موضوعی در مجلدات سه گانه است که از هیچ وحدت موضوعی سرفصلها برخوردار نیستند، به طور مثال در جلد اول، ۱۴ مدخل موضوعی برای فهرستها در نظر گرفته شده است، ولی در مجلد سوم، ۱۷ مدخل. در این بخش اگر از روش موضوعی استاد منزوی که در تهیه فهرستواره‌های مشترک انجام شده، تبعیت می‌شد، بهتر و مطلوب‌تر می‌بود.

۴. در این فهرست، هیچ اشاره‌ای به مجموع نسخ معرفی شده، متأخرترین نسخه و یا نفیس‌ترین نسخه که در این مجلد

فهرست شده، نشده است که معمولاً فهرست نویسان قدیم در تهیه فهرست نسخ خطی بدان اشاره می‌کردند.

۵. در بررسی فهرست مشخص شد برخی نسخ به لحاظ محتوا در طبقات هفده گانه فهرست به اشتباه قرار گرفته است که مواردی جهت روشن شدن موضوع ارائه می‌شود:

الف- (۵) نسخه نصاب السلاطین- قاضی حافظ تولک مفتی اندرگانی (متوفی ۱۰۴۸ ق- ۱۶۳۸ م) که درباره اخلاق و طرز اداره کردن دولت است و برای برادر و وراث تخت امام قلی خان اشترخانی (۱۰۲۰-۱۰۵۲ ق/ ۱۶۱۲-۱۶۴۲ م) نادر محمد بهادرخان تألیف شده است و درباره دولتداری و تأمین امنیت رعیت است، در بخش اخلاق فهرست شده است، (ص ۵۷ و ۵۸) که به لحاظ موضوع می‌بایست در بخش سیاست و ملکداری و فلسفه علمی قرار گیرد.

ب- (۵) کتاب دستور الملوک از مؤلفی ناشناخته که در بیان وظایف پادشاهان، نایب السلطنه‌ها، تربیت شاهزادگان و ... است به جای بخش سیاست و ملکداری و فلسفه عملی، در موضوع اخلاق فهرست شده است.

ج- (۵) کتاب ذخیره الملوک تألیف میرسید علی ابن شهاب الدین همدانی (متوفی ۷۸۶ ق/ ۱۳۸۵ م) یک بار به همراه نسخه مکرر در اخلاق ذکر شده است و یک بار نیز به همراه نسخ مکرر دیگر در بخش سیاست و ملکداری و فلسفه عملی (صص ۵۱ و ۵۲- تا ۶۰ تا ۶۲)

د- (۵) کتاب شرح القدیم تألیف حاجی محمد کشمیری متوفی (۱۰۰۶ هـ. ق/ ۱۵۹۷-۱۵۹۸ م) که مجموعه‌ای است از تفسیر قرآن، شرح شمائل النبی (متن از

ترمذی)، کتاب فضائل القرآن و شرح العقاید العزیدیه و ترجمه و شرح آنها به زبان فارسی، که در این فهرست در بخش فقه، فرائض و اصول عقاید آورده شده است، حال آنکه این نسخه با تقسیم بندی کتاب حاضر هم در بخش سیره و روایات دینی می تواند قرار بگیرد و هم در بخش علوم قرآنی.

ه- (۵) کتاب راحة القلوب که مربوط به مسائل اعتقاد و تعلیمات اسلامی و به صورت ۱۰۰ سؤال جواب است در بخش اخلاق آمده که طبق تقسیم بندی این فهرست، می بایست به بخش فقه، فرائض و اصول عقاید انتقال پیدا کند.

و- (۵) نسخ، خاصیت سوره ها، «رساله در بیان تسخیر سوره فاتحه» و «رساله در خاصیت سوره های قرآن» در بخش سیره و روایات دینی ذکر شده است که می بایست در بخش علوم قرآنی توصیف می شد.

ز- (۵) کتاب آداب زیارت که در مدینه است و طریق آن در بخش ادعیه و اوراد آورده شده است، ولی نسخ مشابه آن یعنی کتاب بیان فضایل مکه مشرفه (فهرست ص ۱۲۲) و حج نامه (فهرست ص ۱۳۰) در بخش فقه، فرائض و اصول عقاید ذکر شده است.

ح- (۵) کتاب باب در نصاب حضرت رسول در بخش فقه و فرائض و اصول عقاید فهرست شده است، که می بایست در بخش سیره و روایات دینی ذکر می شد.

ط- (۵) کتابهای قصه عاد لثاه، قصه مولوی جامی، میرزا همد، قصه درویشان (فهرست ص ۲۸۹) و ابومسلم نامه و اسکندرنامه (ص ۲۸۰) با توجه به محتوا و تقسیم بندی فهرست به جای ثبت در ادبیات منثور، می باید در بخش داستانها ذکر می شد.

ی- (۵) یک نسخه از رقعات در بخش ادبیات منثور (ص ۲۸۵) ضبط شده است و مابقی رقعات در بخش منشآت ذکر شده است.

۶. در بررسی فهرست، به چند نسخه که در فهرست پیشین معرفی شده، برخورد شد که به ذکر دو نمونه اکتفا می شود:

الف- (۶) حج نامه تألیف صوفی الله یاربن الله قلی (متوفی ۱۱۳۳ ق/ ۱۷۲۰-۱۷۲۱ م) که در مجلد سوم با شماره ثبت ۹۳۶/۲ در ص ۱۳۰ در بخش کتاب های فقه، فرائض و اصول عقاید ثبت شده است و با همین شماره در مجلد اول در بخش تاریخ، جغرافیا، اسناد و فرامین ذکر شده است.

ب- (۶) کتاب اسامی بزرگان بخارای شریف از مؤلفی گمنام با شماره ۲۱/۱۲۲۴ که در مجلد سوم در بخش تاریخ و جغرافیا معرفی شده است، در مجلد اول با عنوان اسمهای بزرگان بخارای شریف با همان شماره ثبت و با اندکی تغییر به عنوان نسخه در بخش تاریخ، اسناد، جغرافیا و فرامین ذکر شده است. فهرست مجلد اول، ص ۱۸، فهرست مجلد ۳، ص ۳۳۴

۷. برخی اغلاط تایپی و سهوی نیز به چشم می آید، همچون حُصن، غلط = حُسن، صحیح (ص ۲۴)؛ رجال و خر او، غلط = دجال و خر او، صحیح (ص ۱۸۰)؛ تربیوی، غلط = تربیتی، صحیح (ص ۲۹۲)؛ فرمانه، غلط = فرغانه، صحیح (ص ۳۳۸).

۸. این فهرست متأسفانه فاقد هرگونه کتابنامه و نمایه است که می بایست در مجلدات بعدی، بدان توجه ویژه شود.

۹. دبیر محترم مجموعه در مقام دبیری مجموعه می بایست سعی نمایند که فهرس

منتشره از نظم و ترتیب ثابتی برخوردار باشد تا دغدغه های علاقه مندان به فرهنگ و تاریخ ایران بیشتر نشود.

فهرست نسخه های خطی فارسی کتابخانه ملی

جمهوری چک (پراگ)

به کوشش: رضا میرچی

زیر نظر: علی بهرامیان

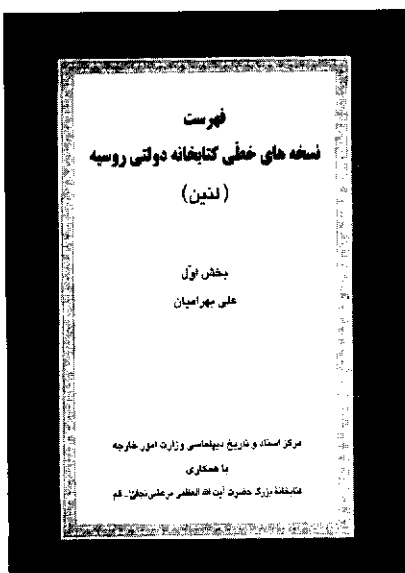
تهران، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی

با همکاری کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی

نجفی، ۱۰۰ ص

چاپ اول، ۱۳۷۹

از جمله فهرسی که در مجموعه کتابخانه آیت الله مرعشی در سال ۱۳۷۹ به چاپ رسیده است، فهرست نسخه های خطی فارسی کتابخانه ملی جمهوری چک در شهر پراگ است که توسط دکتر رضا میرچی - که حدود ۳۰ سال در این کشور زندگی می کند - تهیه و تألیف شده است. در این فهرست، ۱۴۹ نسخه خطی فارسی معرفی شده است ولی متأسفانه دارای نواقصی است. امید است تعجیل در

چاپ و نشر این آثار که بنا به اظهار دبیر این مجموعه از دغدغه‌های هر شخص علاقه‌مند به تاریخ و فرهنگ ایران است^۱، باعث دوباره کاری و یا چاپ آثار ناقص نشود. حال که علاقه‌مندان تحقیق و بررسی متون افزون شده‌اند و مؤسساتی نیز از باب دیپلماسی و تاریخ متولی این امور خود را می‌دانند، بهتر است پخته‌تر و کاملتر بدین امر اقدام نمایند که جهت چاپ این فهرس، یک بار برای همیشه سرمایه گذاری شود.

معایبی که در این فهرست به چشم می‌خورد عبارتند از:

۱. **عدم تهیه فهرست موضوعی و معرفی موضوعی:** در حال حاضر در عرصه تحقیقات، به ویژه کتابشناسی، جهت تسریع در امور سعی می‌شود امور تحقیقاتی طبقه بندی شده و بر اساس طبقه و موضوع به معرفی نسخ و کتاب اقدام نمود که این فهرست، فاقد این نکته است به ویژه که در این فهرست، فقط ۱۴۹ نسخه معرفی شده است.

۲. **عدم معرفی علائم اختصاری به کار برده شده در متن:** برخی علائم فارسی و لاتین به کار برده شده در متن، جهت مراجعه کنندگان ناآشنا، گنگ و نامفهوم است و بعضاً جهت آشنایان به فهرس با حدس و گمان همراه خواهد بود.

۳. **عدم معرفی کامل برخی آثار مشترک:** معمول برخی از نسخ، اجماع چند اثر در یک نسخه است که در معرفی نسخه سعی می‌شود کلیه آثار معرفی شوند، ولی در این فهرست، نسخه XVIII B3 که شامل دیوان نظیری (محمدحسین نظیری نیشابوری)، جلال اسیر (میرزا جلال اسیرین میرزا مؤمن شهرستانی) و ناصرعلی

(ناصرعلی خان هندی) فقط به آغاز و انجام نسخه اشاره شده و هیچ اشاره به دواوین نشده است و در توضیح نسخه به استناد حاشیه صفحه اول آن فقط به این جمله اکتفا شده است: «در این جنگ سه کتاب است در متن دیوان نظیری و بر حاشیه، دیوان جلال اسیر و ناصرعلی».

۴. **عدم توضیحات کافی:** در انتهای معرفی برخی آثار، مدخلی تحت عنوان توضیح دیده می‌شود که کافی نیست. به طور مثال در توضیح دیوان خالد آمده است: «کتاب در دو بخش نوشته شده بخش دوم، اشعار خالد از اقامتش به هند است» که در اینجا توضیح دهنده اشاره‌ای به بخش اول کتاب ندارد و یا درباره دیوان سلمان ساوجی در توضیح نسخه آمده است «نسخه کامل و خوبی است» یا در معرفی نسخه XVIII B43 اشاره شده است، نسخه جنگ است که این نسخه نیز به معایبی که در شماره ۱ و ۳ به توصیف آن پرداختم دچار است. و یا در معرفی نسخه XVIII B45 سنبلستان رومی آمده است: «چندین فرضیه از علمای زمان با همان خطی که کتاب نوشته شده است، وجود دارد» حال آنکه در معرفی اثر به نوع خط اشاره نشده است.

۵. **عدم معرفی و شناسه کامل نسخ:** در معرفی که از نسخ در مجموعه فهرس می‌شود، همواره سعی می‌شود کلیه نکات نسخه‌شناسی یک اثر معرفی شود، ولی این فهرست، فاقد این نکته است و در معرفی اثر فقط به تعداد برگ و ابعاد آن و نیز نوع خط اکتفا شده است. البته در معرفی نوع خط هم، برخی نسخ، فاقد این موضوع است. برای مثال رجوع شود به صفحات ۲۲ تا ۲۵ این فهرست. و به نوع جلد، تعداد سطر و عنوان بندی‌ها و تذهیب آن [البته

در مورد عنوان و تذهیب به جز در چند مورد] هیچ اشاره‌ای نیست.

۶. **نداشتن تهیه فهرس تفصیلی:** معمول فهرس نسخی خطی، تهیه کتابنامه‌هایی از نام کتابها، مؤلفین، کاتبان و... است که این فهرست فاقد آن است و فقط بر انتها ۴ فهرست نامنظم و درهم موجود است که شامل فهرست فارسی نسخ خطی، فهرست لاتین نسخ خطی و فهرست مؤلفین و فهرست شماره‌ای بر اساس شماره‌ها و نشانه‌های کتابخانه می‌شود، که با مذاقه و بررسی فهرس، بی نظمی و در هم بودن آن به خوبی مشهود است.

این فهرست معایب فنی نیز دارد که از چشم دور مانده است، همچون توضیح ص ۲۱ که در صفحه ۲۲ تکرار شده است و نیز شماره صفحه‌های انتهایی که در جداول ادغام شده است. حدس نگارنده این سطور این است که این فهرست ترجمه است و از آنجایی که گردآورنده اشاره کرده است که تخصص او در علوم دقیقه است، این حدس به یقین نزدیک می‌شود، که اگر چنین باشد بایسته بود، این نکته توضیح داده می‌شد، همچون اقدامی که نامه فرهنگستان در معرفی فهرست مجموعه فورت ویلیام کالج (کلکته) انجام داد.^۲

پی‌نوشتها:

۱. «تهیه فهرستهای نسخ خطی فارسی همواره یکی از دغدغه‌های هر شخص علاقه‌مند به فرهنگ و تاریخ ایران است. مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی با درک اهمیت این ضرورت معتقد است تهیه و انتشار این فهرس بدون تردید نوعی میل گذاری حوزه ایران فرهنگی است. لذا از بدو تشکیل این مرکز، این موضوع در مجموعه فعالیت‌های جاری و موظف سازمانی قرار گرفت و...»

۲. سبحانی، توفیق و نصیری، محمدرضا، فهرست مجموعه فورت ویلیام کالج کلکته، تهران (ضمیمه شماره ۸ نامه فرهنگستان)، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۴۹ ص، چاپ اول، ۱۳۷۹.

فهرست میکروفیلم نسخه های خطی فارسی و

عربی، جلد اول

کتابخانه مولانا آزاد

دانشگاه اسلامی علیگر (هند)

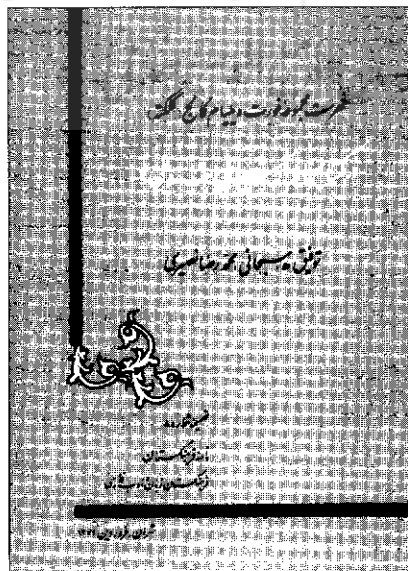
مرکز میکروفیلم نور، ۸۰۰ص،

چاپ اول، ۱۳۷۸

اواخر سال ۱۳۷۸ مرکز میکروفیلم نور (ایران-هند) و دانشگاه اسلامی علیگر (هند) فهرست میکروفیلم های نسخه های خطی فارسی و عربی دانشگاه مذکور را جهت علاقه مندان میراث کهن و مکتوب اسلامی به چاپ رسانده اند که از میان ۱۴۵۰۰ نسخه خطی موجود در این کتابخانه، ۴۵۰۰ نسخه در زمینه های علوم مختلف انتخاب و نسبت به تهیه میکروفیلم آن اقدام شده است. در معرفی میکروفیلمها به موضوع نسخه توجه شده است، ولی به ترتیب موضوعی قرار نگرفته است. در این فهرست ۳۲ موضوع آورده شده است که با احتساب نسخ آن شامل موارد ذیل است:

۱. اخلاق ۳۸ نسخه
۲. ادعیه واوراد ۳۳ نسخه
۳. انشا و نامه نگاری ۵۳ نسخه
۴. تاریخ ۱۸۵ نسخه
۵. تذکره و تراجم ۹۰ نسخه
۶. تصوف ۲۰۳ نسخه
۷. تفسیر ۴۸ نسخه
۸. جغرافیا ۱۱ نسخه
۹. چند دانشی ۱۹ نسخه
۱۰. حدیث و اجازات ۷۳ نسخه
۱۱. داستانها ۲۳ نسخه
۱۲. دواوین ۱۰۷ نسخه
۱۳. ریاضی، هیئت و نجوم ۳۲ نسخه
۱۴. زندگینامه ها ۴۳ نسخه
۱۵. سفرنامه ها ۷ نسخه
۱۶. سیره و مناقب ۴۱ نسخه
۱۷. شروح ادبی ۵۰ نسخه

۱۸. طب ۳۳ نسخه
  ۱۹. علوم بلاغی ۲۰ نسخه
  ۲۰. عقاید، کلام، مناظره ۱۰۶ نسخه
  ۲۱. علوم ادبی ۲۲ نسخه
  ۲۲. علوم غریبه ۱۵ نسخه
  ۲۳. علوم قرآنی ۳۴ نسخه
  ۲۴. فرهنگ نامه ها ۴۳ نسخه
  ۲۵. فقه و اصول فقه ۱۱۴ نسخه
  ۲۶. فلسفه و منطق ۸۰ نسخه
  ۲۷. کلیات ۱۹ نسخه
  ۲۸. متون ادبی ۲۱ نسخه
  ۲۹. متفرقات (آشیزی، موسیقی، خط، کشور داری طبیعات و...) ۱۲ نسخه
  ۳۰. مذاهب و ادیان ۳ نسخه
  ۳۱. منظومه ها ۱۴۸ نسخه
  ۳۲. هندویی ۱۸ نسخه
- دانشگاه اسلامی علیگر و کتابخانه آن که به پاس خدمات مولانا ابوالکلام آزاد، متفکر و نویسنده معروف هند، به نام کتابخانه مولانا آزاد معروف شده است، یکی از قدیمی ترین و غنی ترین گنجینه های خطی است که تا سال ۱۹۹۶ م بالغ بر ۱۴۵۶۰ نسخه به زبانهای فارسی، عربی، اردو و سانسکریت می شود. با چاپ این

فهرست، علاقه مندان به میراث مکتوب در تحقیقات خود با برخی نسخ موجود در شبه قاره و ویژگیهای آن نیز آشنا می شوند. در پایان این فهرست، فهرستی شامل فهرست موضوعی، نام کتابها، فهرست مؤلفین، مترجمین و شارحین و فهرست کاتبان جهت تسریع در امور پژوهش ارائه شده است.

فهرست مجموعه فورت ویلیام کالج (کلکته)

در کتابخانه آرشیو ملی هند - دهلی نو

توفیق ه. سبحانی، محمدرضا نصیری

ضمیمه نامه فرهنگستان، تهران، ۱۳۷۹

اخیراً توسط فرهنگستان زبان و ادب فارسی دو جزوه مختصر درباره فهرست نسخ خطی فارسی مجموعه فورت ویلیام کالج (کلکته) در ضمیمه شماره ۲ و ۸ نامه فرهنگستان به چاپ رسیده است. کالج فورت ویلیام را در سال ۱۸۰۰ م مارکیز ولسلی Marquess of Wellesley تأسیس کرد. این کالج در طی فعالیت خود، رفته رفته به یکی از مراکز مهم شرق شناسی بدل شد و در آن شماری از محققان هندی و انگلیسی برای تجدید حیات زبانهای گوناگون هندی، در زمینه لغت شناسی، مشغول به کار شده اند.

در همان بدو تأسیس، فرمانروای منطقه، در اثنای یک سخنرانی، از مردم خواسته بود که کتب خطی خود را به کتابخانه اهدا کنند، لذا از این طریق، این کالج توانست مجموعه ای عظیم از کتب خطی و نسخه های نادر گرد آورد. مجموعه تیپو سلطان هم در سال ۱۷۹۹ م به کلکته آورده شد. این کالج در سال ۱۸۵۴ م تعطیل شد، اما کتابخانه آن به یاری مردم شهر توسعه پیدا کرد و کتب خطی آن ابتدا

به کتابخانه سلطنتی و بعداً به کتابخانه ملی و در ربع اول قرن بیستم به بخش اسناد ملی، که اکنون آرشیو ملی هند خوانده می‌شود و در دهلی نو قرار دارد، انتقال یافت.

برای نسخ خطی این کتابخانه در سال ۱۹۸۹م دکتر راجش کومار پرتی Dr. Rajesh Kumar Perti فهرست در ۱۴۳ ص به صورت پلی کپی به زبان انگلیسی فراهم آورد و در آن جمعیاً ۱۹۹ کتاب خطی فارسی، عربی و اردو به صورت ناقص، بدون اشاره به تاریخ استنساخ و قید آغاز و انجام نسخ معرفی شده است. چون این فهرست فاقد ارزش تاریخی نسخه‌های خطی این کتابخانه بود، توسط دانشمند هندی پروفیسور محمد اسلم خان -مدیر گروه ادبیات فارسی دانشگاه دهلی- و با مراجعه به آرشیو ملی هند، مجدداً فهرست تهیه شده، با اصل نسخه‌ها مقابله و اطلاعات لازم و ارزشمند به آنها افزوده شد و فهرست کتب خطی فارسی آن کاملتر از پیش فراهم آمد و با کوشش دکتر توفیق سبحانی و دکتر محمدرضا نصیری در طی دو جزوه، ضمیمه نامه فرهنگستان منتشر شد. نسخ خطی این فهرس در موضوعات گوناگون معرفی شده‌اند که عبارت است از:

۱. تفسیر قرآن کریم
۲. درباره قرآن کریم
۳. ریاضی
۴. نجوم
۵. طب
۶. دام پزشکی
۷. ملل و نحل
۸. عرفان
۹. حکمت عملی
۱۰. نامه نگاری
۱۱. منظومه
۱۲. تاریخ اسلام
۱۳. تاریخ هند
۱۴. زندگی نامه، تذکره
۱۵. کلیات ادبی و دیوان
۱۶. خطاطی
۱۷. لغت
۱۸. صرف و نحو
۱۹. معانی و بیان
۲۰. عروض
۲۱. شرح (نظم و نثر)
۲۲. آثار منثور

۲۳. متفرقه

تنها نکته‌ای که در جزوه به چشم می‌خورد عدم وجود کتابنامه و فهرس موضوعی در انتها است که امید است جهت تسریع در امر تحقیق گردآورندگان اینگونه آثار در این امر سعی وافر نمایند.

فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی

جمهوری اسلامی ایران

(جلد شانزدهم، کتب عربی،

از شماره ۳۵۰-۳۸۰۰)

تحقیق و تدوین: حبیب‌الله عظیمی

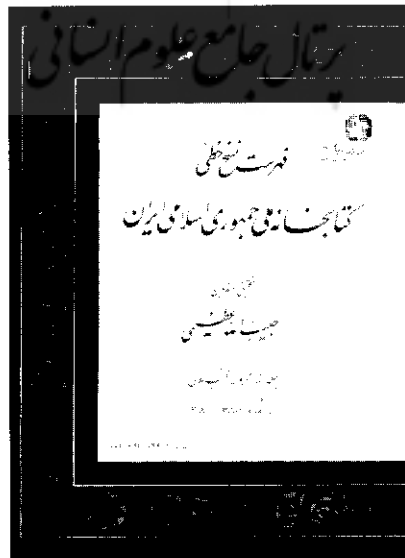
تهران، انتشارات کتابخانه ملی جمهوری اسلامی

ایران، چاپ اول، ۴۹۱ ص، ۱۳۷۹

اخیراً جلد ۱۶ فهرست نسخ خطی (عربی) کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران توسط آقای حبیب‌الله عظیمی تألیف شده است که در این فهرست نسبت به فهرس قبلی این کتابخانه و دیگر فهرس‌های که به چاپ می‌رسد، شیوه نگارش جدیدی اتخاذ شده است که در انتخاب این شیوه سعی شده روش فهرست نویسی نسخ

خطی که سالیان سال فهرست نویسان مختلف بدان خوی کرده و مزایای خاص خود را نیز داشته، حفظ شود و علاوه بر مزایای فهرست نویسی کتب چاپی که شیوه‌ای استاندارد در سطح بین‌المللی بوده و کتابخانه ملی نیز در این امر پیشقدم بوده، بهره گرفته شده است. شیوه‌هایی که در این فهرست جهت نگارش نسخ اتخاذ شده است عبارتند از:

۱. سرشناسه به مؤلف اثر اختصاص داده شده و نام کتاب، عنوان اصلی پس از سرشناسه است.
۲. اسامی افراد مطابق با فهرست مستند مشاهیر و دیگر منابع معتبر رجالی مستند گردیده، نام کامل پدید آورندگان هر اثر اعم از نویسنده متن، حاشیه نویس، شارح، مترجم و کاتب تکرار شده است.
۳. بخشی از کتابشناسی هر نسخه همان «سرشناسه» و «عنوان» است و بخش دیگر آن در «معرفی کتاب» ذکر گردیده است.
۴. نسخه‌شناسی هر کتاب به صورت مجزا و تفکیک شده تحت عناوین ویژه هر یک بیان شده و امتیاز هر نسخه (در صورتی که امتیازی خاص را دارا باشد) بدان اضافه شده.
۵. موضوعها از سر عنوان‌های موضوعی فارسی انتخاب و در برخی از موارد، تغییرات متناسب با نسخ خطی در آن داده شده است. در نسخه‌ای که شرح یا حاشیه متن دیگر باشد، نام مستند و نویسنده متن یکی از موضوعات است.
۶. اسامی پدید آورندگان هر اثر، همچون نویسنده متن (در شروح و حواشی) و کاتب و دیگر اشخاصی که به نحوی در تألیف و تدوین آن کتاب نقش دارند، در شناسه‌های افزوده به نحو مستند ذکر

این مجموعه محقق و فهرست نویس
ارجمند این کتاب بدان توجه نمایند.

فهرست کتب چاپ سنگی (فارسی)

کتابخانه مرکزی تبریز

منصوره ولیق

قم، کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی

نجفی، چاپ اول، ۱۳۷۹

در سال ۱۳۷۹ به اهتمام کتابخانه
بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی - که
بخش قابل توجه کتابهای منتشر شده این
کتابخانه را عناوینی از جمله فهرست
نسخه‌های خطی کتابخانه‌های داخل و
خارج کشور - فهرستواره‌ها، نام‌گوییها،
کتابشناسی، نسخه‌شناسی و کتاب پژوهی
تشکیل می‌دهد - فهرست کتب فارسی
چاپ سنگی کتابخانه تبریز که توسط خانم
منصوره وثیق گرد آوری و تهیه شده بود، به
چاپ رسیده است.

در این فهرست، ۱۰۳۰ کتاب چاپ
سنگی معرفی شده است. نحوه معرفی بر
اساس نام نویسنده استوار است، به جز
برخی آثار که تألیف آن به صورت گروهی
بوده است، همچون نامه دانشوران که
معرفی بر اساس نام اثر و سپس نام
گردآورندگان آن است. گردآورنده این
مجموعه برای هماهنگی در عنوان کتابهای
یک نویسنده، مشهورترین را انتخاب و در
قسمت یادداشتهای، عنوان دیگر کتاب ذکر
شده است. گردآورنده این فهرست برای
کتابهای بدون عنوان «عنوان قراردادی»
انتخاب و در قسمت یادداشتهای به این نکته
اشاره کرده است. همچنین وی در یک و یا
دو کلمه و گاهی اگر نیازی بوده، به طور
مختصر با ذکر مأخذ، درباره موضوع کتاب

محققان تهیه نشده است. کوششی نیز
مرحوم دانش پژوه در راه معرفی نسخ، طی
سه سفر به مسکو انجام داده است که نام و
نشانه‌های آن را در دفتر هشتم مجله
نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه
تهران است که به جز ۳۳ نسخه که شرح و
تفصیل کامل دارند، آنچه ارائه شده، ترجمه
از دو دفتر مذکور است که فقط نام کتاب و
برخی نشانه‌های ظاهری دیگری را شامل
می‌شود.

مؤلف این فهرست در بخش اول معرفی
نسخه‌های خطی کتابخانه دولتی روسیه،
اقدام به معرفی ۶۰ نسخه نموده است که
طبق اشاره وی، برخی را از ۳۳ نسخه
تفصیلی مرحوم دانش پژوه آورده است و
اشاره کرده است که مابقی را در جلد بعدی
می‌آورد. البته مؤلف در معرفی نسخ
اشاره‌ای نداشته که کدام یک را مرحوم
دانش پژوه تفصیلاً معرفی کرده است. نسخ
در این فهرست به خوبی معرفی شده‌اند و
تنها نکته‌ای که به چشم می‌خورد، عدم
ترتیب موضوعی نسخ و نیز کتابنامه است
که در فهرست نویسی‌های جدید این موارد
انجام می‌گیرد، امیدواریم در مجلد بعدی

گردیده است. علاوه بر موارد فوق که
فهرست نویس محترم بدان اشاره کرده،
اطلاعاتی که مربوط به بند ۴ می‌شود و
معمولاً در فهرس دیگر کمتر به چشم
می‌خورد، در این کتاب بدان توجه شده
است، از جمله وضعیت کتاب نسبت به
فرسودگی، ناقص بودن و... یا مهرها، مالکین
و یادداشتهای و نیز مشخصات کامل تزیینات.
به نظر اینجانب که چند سالی است
در عرصه نسخ خطی مشغول تحصیل و علم
آموزی است، این شیوه را پسندیده و پایدار
می‌دانم. فهرست نویس محترم در پایان،
نماینده‌ای از مؤلفان، کاتبان، کتابها و
موضوع، جهت تسهیل و تسریع در امر
پژوهش ارائه داده است.

فهرست نسخه‌های خطی

کتابخانه دولتی روسیه (لنین)

علی بهرامیان

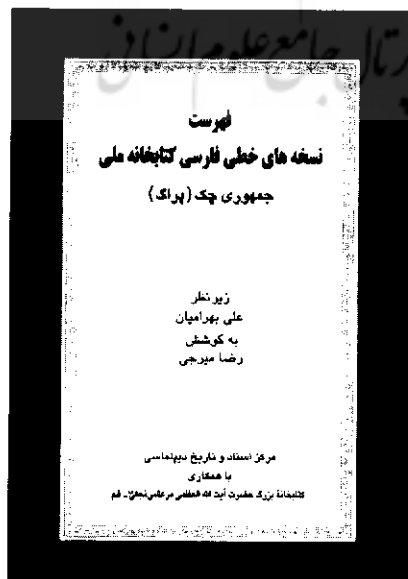
تهران و قم، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت

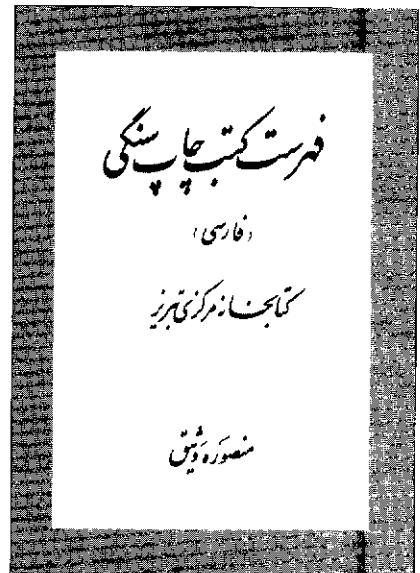
امور خارجه با همکاری کتابخانه بزرگ

آیت الله العظمی مرعشی نجفی،

۷۱، ص ۱۳۷۹

از جمله فهرستهایی که درباره
کتابخانه‌های اتحاد جماهیر شوروی سابق
توسط کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی
مرعشی نجفی به چاپ رسیده است، بخش
اول فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه
دولتی روسیه (لنین) در شهر مسکو است
که توسط آقای علی بهرامیان تهیه و تألیف
شده است. طبق اظهار مؤلف، کتابخانه
دولتی روسیه فهرست مستقلی از
نسخه‌های شرقی خود نداشته است و جز
دو دفتر دست نویس که کاملاً غیر حرفه‌ای
تدوین شده، فهرست دیگری برای مراجعه

توضیحاتی داده است و چنانچه توضیحات بدون ذکر مأخذ است از یادداشتها و برداشتهای گردآورنده فهرست از متن کتابها است.

نویسنده این فهرست در پایان، فهرست اعلامی از افراد، کتب، اعلام جغرافیایی، کاتبان، چاپخانه‌ها و اهداء کنندگان کتاب ارائه داده است که جهت برخی تحقیقات جنبی، همچون تحقیق بر نوع کار کاتبان و یا فعالیت و گستره چاپخانه‌ها در ایران سودمند است.

فهرس المخطوطات العربیه
فی مکتبه المعهد العلمی الفرنسی
للآثار الشرقيه بالقاهرة
الدكتور ایمن فؤاد سید

در سال ۱۹۹۶ در مجله «نصوص عربیه و دراسات اسلامیة» که توسط مؤسسه مطالعاتی آثار شرقی فرانسه در قاهره به چاپ رسید، فهرست نسخ خطی عربی این مرکز به کوشش دکتر ایمن فؤاد سید منتشر شد. این فهرست شامل معرفی حدود ۱۱۲ نسخه در موضوعات ذیل است:

۱. علو قران

۲. تفسیر

۳. توحید و ملل و نحل

۴. تصوف

۵. اصول فقه

۶. فقه حنفی

۷. فقه شافعی

۸. لغت

۹. نجوم

۱۰. بلاغت

۱۱. ادبیات

۱۲. تاریخ، شامل: الف: تاریخ عمومی؛

ب: تاریخ مصر؛ ج: تاریخ یمن؛ د: تاریخ شام

۱۳. تراجم و طبقات رجال

۱۴. جغرافیا و سفرنامه‌ها

۱۵. طب، دامپزشکی و داروسازی

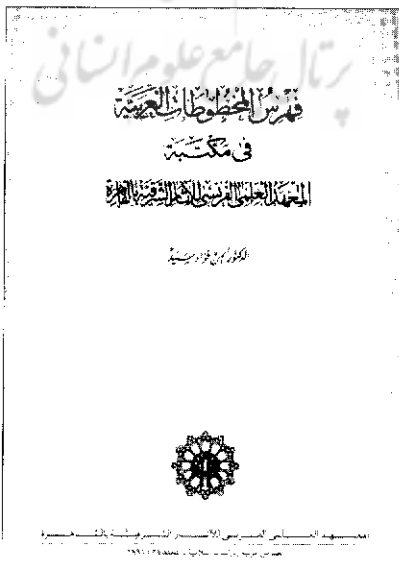
۱۶. نجوم، اوزان و احکام نجوم

۱۷. ریاضیات و حساب

۱۸. حروف و أوفاق

۱۹. فنون جنگ

در انتهای فهرست، تصاویر صفحات اول و آخر برخی نسخ نفیس و همچنین فهرستی از عناوین، نویسندگان و کاتبان نسخ ارائه شده است.

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی عشق آباد

ترکمنستان، «فارسی-عربی»

نگارش سیف الله مدبر

از مجموعه فهرست‌هایی که کتابخانه بزرگ آیت الله مرعشی نجفی اقدام به چاپ آن کرده است، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی عشق آباد ترکمنستان است که نسخ فارسی و عربی آن به اهتمام آقای سیف الله مدبر صورت انجام پذیرفته است. مؤلف در ابتدا به ویژگی‌های تمدنی آسیای میانه پرداخته و به اختصار درباره کتابخانه ملی ترکمنستان مطالبی را ذکر کرده است، سپس مؤلف طی دو بخش ۲۶۹ نسخه خطی را که بخش اول آن شامل ۱۵۲ نسخه خطی عربی و بخش دوم ۱۱۷ نسخه خطی فارسی است، معرفی کرده است.

شیوه مؤلف در فهرست نگاری عبارت است از: ثبت کتاب، نام کتاب، موضوع و زبان آن، مؤلف، آغاز و انجام، گزارشی درباره متن و گزارش نسخه که مؤلف در بخش گزارش نسخه درباره نوع خط، کاتب، تاریخ کتابت، عنوان‌ها و نشانیها، تعداد برگ، اندازه جلد، نوع جلد، کتابها را گزارش کرده است. همچنین ویژگی‌های نسخ از باب تزئینات و یا مهرهای ثبت شده در آن را بیان کرده است. در بررسی این کتاب نکاتی به چشم می‌خورد که حائز اهمیت است:

۱. مؤلف در مقدمه اشاره کرده است که در کتابخانه ملی عشق آباد، تعداد زیادی نسخه خطی نگهداری می‌شود که تعداد زیادی از آنها کتابهای ضاله است، لذا ایشان از ارائه آنها در این فهرست خودداری کرده است، البته ایشان مشخص نکرده است که منظور از کتب ضاله کدام کتابها و

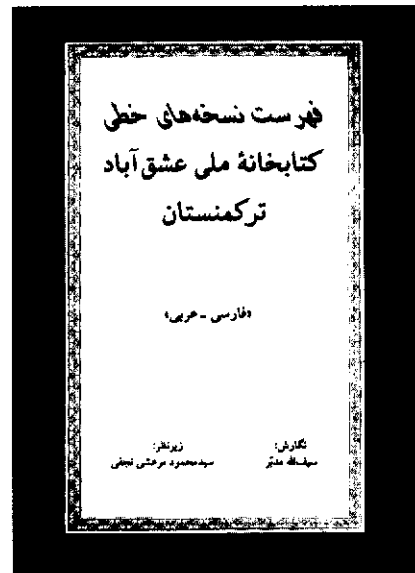
**فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه بزرگ
حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی،
۲۸ ج (از ۱۱۴۰۰-۱۱۰۰۰)**

در آخرین ماه‌های سال ۷۹ جلد بیست و هشتم فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی به چاپ رسید که این فهرست بر خلاف دیگر فهرس این کتابخانه از مطلوبیت چندانی برخوردار است. بنا بر آنچه در مقدمه این جلد بیان شده، اولیاء کتابخانه به نادرستی‌ها و کژنگاری‌های فهرس قبلی وقوف یافته و در انتشار مجلد بیست و هشتم سعی نموده‌اند که این کاستی‌ها را بر طرف، و فهرست کارآمد را برای عرضه به محققان آماده نمایند. ایشان در تهیه این فهرست، جهت مشخص شدن تعداد عناوین هر مجلد، شماره ردیف را در کنار عنوان نسخه آورده‌اند، در معرفی نسخ سعی شده اسامی متعدد یک نسخه را ذکر کنند. همچنین پس از نام نویسنده، تاریخ درگذشت وی، موضوع کتاب و شرح یادداشت‌های بر نسخه، همچنین

طب آورده که مشخص نیست پسوند قدیم برای این دو کتاب چه معنی دارد [همان کتاب، صص ۱۷۹-۱۸۰] همچنین برخی دواوین به لحاظ موضوعی «شعر-فارسی» ذکر شده [همان کتاب، ص ۲۳] و برخی «اشعار-فارسی» [همان کتاب، ص ۲۴۱] همچنین دو کتاب الحسابیات فی مسائل الفرائض و جواهر الفرائض هر دو از تألیفات یعقوب فرزند عثمان چرخ‌ی - که اولی را با موضوع فقه و حساب ذکر کرده و دومی را با موضوع فقه، حال آنکه با بررسی گزارش متن نسخه‌ها - هر دو از یک موضوع برخوردارند.

۴. مؤلف، نسخی که در این فهرست معرفی کرده، در دو بخش عربی و فارسی گنجانده است، ولی با بررسی کتاب نسخ متعددی به زبان عربی دیده می‌شود که جزو نسخ فارسی ذکر شده‌اند مثل: شرح شواهد الفوائد الضیائیه، شرح التصرفات، میزان الاعراب، شرح التصریف، الصرف، منتخب التوراة [همان کتاب، صص ۱۷۱، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۸، ۱۸۹] همچنین نسخ شرح الابیات، کتاب طهارت، نوادر المعارف و انسیه که به زبان فارسی است، در بخش نسخ عربی ذکر شده‌اند [همان کتاب، صص ۹۲، ۹۷، ۱۲۶، ۱۲۷] البته مؤلف دو نسخه به زبان ترکمنی نیز در بخش نسخ عربی فهرست کرده است که هدف از معرفی آن مشخص نیست، زیرا اگر به لحاظ موضوع است، می‌بایست مابقی نسخی که به نحوی از باب موضوعی مرتب است معرفی می‌شدند.

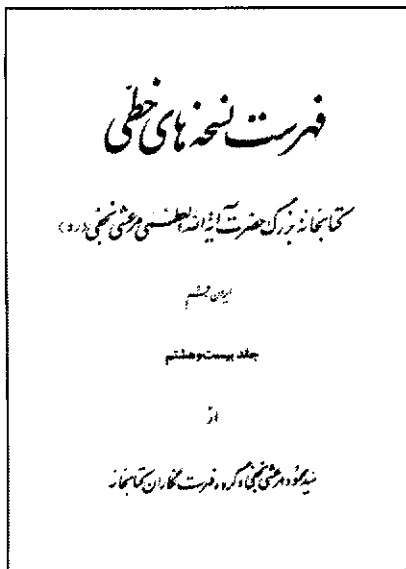
۵. مؤلف در بخش نمایگان نیز فقط به نمایه‌القبایی نسخ اکتفا کرده است و از تهیه نمایه مؤلفان، کاتبان، جایها و... صرف نظر کرده است.

مربوط به کدام فرق ضاله است و یا به چه زبانی است که به هر حال در امر اطلاع رسانی بیان آنها حداقل مفید فایده بود. البته نمی‌دانیم با این گفته مؤلف، کتاب علائم الظهور از سید حسین اخلاطی جفری افضسمی [فهرست نسخه‌های کتابخانه ملی عشق آباد، ص ۱۴۹] که به گفته مؤلف از بهائی‌ها است، شامل گفته ایشان در مقدمه می‌شود یا خیر؟

۲. مؤلف در گزارش نسخه، اکثراً به تاریخ کتابت و در تمامی نسخ به نوع کاغذ اشاره‌ای نکرده که از امهات مبانی نسخه‌شناسی و فهرست نویسی نسخ، اشاره به نوع کاغذ است.

۳. در دنیای پردازش اطلاعات همواره سعی می‌شود مخاطبان را به سریع‌ترین نحو راهنمایی کرد که در امر فهرست نویسی با تفکیک موضوعات، این امر مصداق پیدا می‌کند، مؤلف محترم در تهیه و تدوین این کتاب موضوع خاصی را در نظر نگرفته است بطوری که کتاب جامع الفوائد از یوسف فرزند یوسف الطیب هروی یوسفی را با موضوع طب قدیم آورده و کتاب فواید الأخبار از همان نویسنده را با موضوع

کتاب‌شناسی مختصری به عنوان گزارش متن در ذیل معرفی هر نسخه آورده شده است. در بخش گزارش نسخه و ویژگی‌های نسخه نیز نوع خط، نام کاتب، تاریخ (روز، ماه و سال) کتابت، نوع کاغذ و جلد و اندازه جلد و کادر متن ذکر شده است. رساله‌های موجود در یک نسخه نیز جداگانه فهرست شده‌اند. در بخش نمایگان کتاب، نمایه کتابها و مؤلفان نیز ارائه شده است و در انتها تصاویر برخی نسخ بدان اندازه افزوده شده است. دو نکته به ذهن می‌رسد: یکی آنکه اگر در هر مجلد بر اساس موضوعات نسخ ارائه شوند، شیوه دسترسی و استفاده راحت‌تر است، چرا که بعضاً عناوین یک نسخه، گویای موضوع نمی‌تواند باشد، که ما از نمایه بتوانیم پی به موضوع ببریم؛ همچنین در بخش نمایه عام نیز اگر نمایه جایها، کاتبین، مترجمین، و اصطلاحات فنی بدان افزوده شود، علاقه‌مندان متون کهن، فایدتی دو چندان، نصیب خواهند برد.

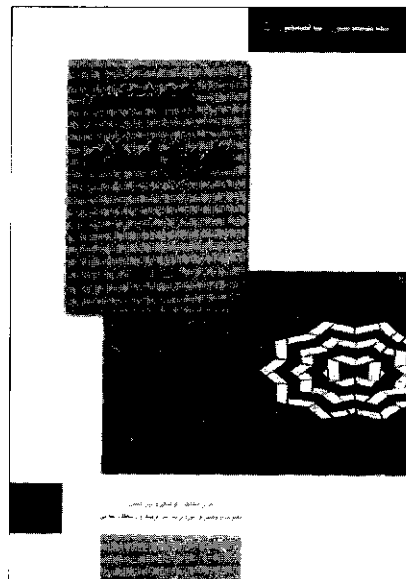
کتابشناسی تاریخ اسلام

محمد نوری، قاسم خانجانی

تهران، انتشارات بین‌المللی الهدی (مرکز مطالعات فرهنگی و بین‌المللی معاونت پژوهشی و آموزشی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی)،

چاپ اول، ۱۳۷۹، ۳۰۱ ص

از مجموعه کتابشناسیهای توصیفی که به همت مرکز مطالعات فرهنگی و بین‌المللی معاونت پژوهشی و آموزشی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، اخیراً به چاپ رسیده است، کتابشناسی تاریخ اسلام است که هدف از انجام این امر، ارائه کارنامه‌ای موجز از پژوهشهایی است که

تاکنون در تاریخ اسلام انجام یافته است و در چارچوب مباحث ذیل تدوین شده است:

الف) کتابشناسیهای تاریخ اسلام

ب) تاریخ عمومی اسلام

ج) سیره نبوی

د) سیره امامان معصوم

در این فهرست، زندگی‌نامه شخصیت‌های اسلام اعم از صحابه، تابعین و یا دیگران که به صورت تک نگاری یا مجموعی یا طبقات عرضه شده، تواریخ محلی، تاریخهای تخصصی دانشهای اسلامی، تواریخ سیاسی و نظامی و تاریخ حکومتها از حیثه این کتابشناسی خارج است. با توجه به مطلب پیشین، این کتاب نمی‌تواند جامع کتابشناسی تاریخ اسلام باشد که بایسته بود مؤلفان و ناشر محترم نسبت به تیتراژ کتاب توجه جدی مبذول می‌کردند. کتبی هم که معرفی شده است فقط بر اساس کتب و متون چاپی است و به منابع و متون چاپ نشده، توجهی نشده است. در اطلاع رسانی برخی از کتب نیز نواقصی موجود است، به طور مثال در باب تاریخ طبری و ترجمه کهن آن از ابوعلی محمدبن عبدالله بلعمی، اشاره به آثار چاپ

شده می‌شود، ولی به اولین چاپی که از این اثر توسط دکتر محمدجواد مشکور که بر اساس سه نسخه در تبریز در سال ۱۳۴۳ انجام شده است، اشاره ای نمی‌شود. در این کتاب همچنین تفکیکی میان متون تاریخی و تحقیقات انجام نشده است.

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه

آیت‌الله العظمی گلپایگانی

گردآورنده: ابوالفضل عرب زاده

قم، نشر دارالقرآن الکریم،

چاپ اول، ج ۱، ۸۵۰ ص

اخیراً جلد اول از فهرست موجز کتابخانه حضرت آیت‌الله العظمی گلپایگانی که توسط آقای ابوالفضل عرب زاده گردآوری شده، به وسیله نشر دارالقرآن الکریم قم به چاپ رسیده است. طبق اظهار نظر گردآورنده فهرست، برای هر نسخه خطی ۲ نوع فهرست آماده شده است، یکی فهرست موجز و دیگری فهرست متوسط؛ تعداد ۲۳۷۰ نسخه خطی به صورت فهرست متوسط در سه جلد (ج ۱ به اتمام حجت الاسلام اشکوری؛ ج ۲ و ۳ حجت الاسلام والمسلمین استادی) قبلاً معرفی شده‌اند که در فهرست اخیر مخطوطات هر سه جلد با حفظ شماره‌های قبلی، با شماره (کد) جدید ارائه شده است که نسخه‌های معرفی شده در این مجلد ۱۰۳۵۲ نسخه با ۶۴۷ سرعنوان موضوعی غیر مکرر است. طبق اظهار نظر مؤلف این جلد چهارمین جلد فهرست کتابهای خطی کتابخانه آیت‌الله العظمی گلپایگانی است، ولی به لحاظ موجز بودن، جلد اول فهرس موجز به حساب می‌آید که در عطف کتاب بدان علامت گذاری شده است. ترتیب

معرفی نسخ بر اساس عنوان کتاب و به صورت الفبایی است و در انتهای فهرست چهارده نسخه ارزنده و نفیس کتابخانه مفصلاً معرفی شده است؛ به نظر می‌رسد اولیاء کتابخانه اگر به جای تهیه دو فهرست موجز و متوسط، یک فهرست تکمیلی [که البته بشارت آن را داده‌اند] ارائه می‌کردند و یک نمایه الفبایی از کتب و مؤلفین همچون فهرست آستان قدس رضوی ارائه می‌کردند هم فهارس نظم و نسق بهتری می‌داشت و هم می‌شد از هزینه‌های صرفه جویی شده بر گنجینه نسخ خطی افزود.

فهرست کتابهای چاپ سنگی ایران اکرم مسعودی

مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران

چاپ اول ۱۳۷۹

ج ۱، قطع رحلی، ۲۳۴ ص

در اواخر زمستان ۷۹ شاهد چاپ جلد اول فهرست نسخه‌های چاپ سنگی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران بودیم و عنوان کتاب که با عنوان صفحه اول و موضوع کتاب در تناقض است «فهرست کتابهای چاپ سنگی ایران» ذکر شده است. در این فهرست مؤلف مجموعاً ۳۳۷ عنوان از کتابهای چاپ سنگی با قطع رحلی موجود در کتابخانه دانشکده ادبیات را در دو بخش توصیف و شرح نموده است مؤلف در بخش کتابشناسی اطلاعاتی مانند نام پدید آورنده اثر، نام کتاب، شارحان، مصححان، حاشیه نویسان، مترجمان و...، زبان اثر، تاریخ تألیف، موضوع، منابع و مراجع و اجزای مربوط به کتابشناسی ضبط شده است. در بخش کتابشناسی تمامی نامهای (اشخاص) بر اساس مستند با استفاده از منابع معتبر در

زمینه مؤلفان آورده شده است. مؤلف در بخش نسخه‌شناسی نیز اطلاعاتی درباره کتاب، تاریخ کتابت چاپ، نوع و درجه خط، وضعیت نشر (محل نشر، نام چاپخانه، ناشر، تاریخ چاپ)، مشخصات ظاهری کتاب و بخشی درباره آرایشهای کتاب و جلد ارائه داده است.

مؤلف اشاره می‌کند که فهرست را بر اساس شماره راهنما تنظیم کرده است ولی مشخص نمی‌کند که شماره‌های کنار نام افراد در فهرست، همان شماره‌های مورد نظر مؤلف است یا خیر. حال که تهیه فهرست کتابهای چاپ سنگی توسط محققین در حال انجام است، بهتر است کتابها به صورت موضوعی تبویب و ارائه شود.

فهرست الفبایی نسخه‌های خطی

کتابخانه گنج بخش

محمد حسین تسیبی،

اسلام آباد، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان،

راولپندی،

۱۳۷۸ هـ / ۲۰۰۰ میلادی، ۳۶۴+۳۶ ص

دکتر محمد حسین تسیبی طی ۳۰ فعالیت کتابداری خود در پاکستان و بعد از تألیف فهارس نسخ خطی کتابخانه گنج بخش با همکاری استاد احمد منزوی، در سال ۷۸ فهرست الفبایی نسخه‌های خطی کتابخانه گنج بخش را نیز تدوین و تألیف کرده است. کتابخانه گنج بخش و نسخ خطی این کتابخانه به مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان تعلق دارد و یکی از کتابخانه‌های بزرگ پاکستان به شمار می‌رود که مجموع ۲۲۵۱۳ نسخه در آن نگهداری می‌شود که از این تعداد، ۱۲۶۷۸ نسخه به زبان فارسی، ۶۳۴۵

نسخه به زبان عربی، ۲۰۳۷ نسخه به زبان فارسی و عربی، ۵۱۳ نسخه به زبان پنجابی، ۳۱۰ نسخه به زبان پشتو، ۲۱۹ نسخه به زبان اردو و بقیه با ترکیبی از این زبان‌ها و زبان‌های دیگر از جمله هندی است و به جز نسخ خطی، بالغ بر ۳۶۸۰۰ کتاب چاپی نیز در آن نگهداری می‌شود.

از مهمترین نسخی که در این کتابخانه نگهداری می‌شود می‌توان به نسخ تکملة الاصناف لغت نامه عربی به فارسی اثری منشور و منظوم از علی بن محمد کرمینی احتمالاً در قرون ششم و هفتم که از قدیمی‌ترین نسخ خطی این کتابخانه است و همچنین کلیات منیر لاهوری نادرترین نسخه ادبی و تاریخی، تحفة الکرام ارزنده‌ترین اثر تاریخی و جواهر العلوم همایونی ناباب‌ترین نسخه دایرة المعارف است، اشاره کرد.

آقای محمد حسین تسیبی در فهرست الفبایی نسخه‌های خطی، مشخصات مختصر نسخ خطی این کتابخانه را ارائه کرده است که این مشخصات، شامل شماره نسخه، عنوان نسخه، موضوع، نام مؤلف، نام کتاب، سال کتابت، دارا بودن سرلوح، سنگرف، جدول، تذهیب و ویژگی‌های فنی، خط نگارش، صفحه و اینکه آیا از نسخه، میکروفیلم تهیه شده و یا اسکن شده است، می‌باشد.

□

